

Хлебны акраец

Сіў-ш-шась, сіў-ш-шась, сіў-ш-шась...

Вузее-меншае травяністы хамлак на лугавіне, бліжай і бліжай да альховага ўзлеску падступаюць троє касцоў – ужо ўвесь луг за іх спінамі палёг даўжэнымі, выгінастымі, як хвалі, пракосамі. Сонца, увабраўшыся ў сілу, зусім звузіла цень ад гушчару-алешніку, замакрэлі ад поту Сцяпанавы лапаткі пад старэнкай залапленай гімнасцёркай, прысохла і не адліпае ад голых валасатых лытак травяная драбяза. Сцяпан падганяе пад самы алешнік свой апошні пракос, размашыста забівае ў зямлю канец касавільна і ўзнімае голаў.

Сіў-ш-шась, сіў-ш-шась – шырока адмахвае за ім Лёнік Бокуць – здаровы рукасты дзяцюк з ленаватымі соннымі вачыма і бліскучымі ад поту плячмі. Майка яго таксама мокрая, хоць выціскай, па разгарачаным счырванелым твары паўзуць мутныя пісягі поту, блішчаць аблепленыя дзяцелінай халявы гумовых ботаў. Ленаваты Лёнька не прывык завельмі мардавацца на працы, і хоць стае маладое сілы, выдаткоўвае хлопец яе эканомна і пакутна. Дайшоўши да дзядзькі Сцяпана, ён кідае на пакошу касу і знедужэла валіцца ў засень.

– Ах, каў на яе мухі з аваднямі... Уходаў ты нас, дзядзька Сцяпан...

Дзядзька Сцяпан чакае трэцяга. Грудзі яго пад распярананай і расшпіленай да апошняга гузіка гімнасцёркай размашыста-стомлена дыхаюць, нервова падрыгваюць на абадку касы парэпаныя натруджаныя пальцы, а на строгім хударлявым твары ціхая задаволенасць сваёй ужо не маладой сілай і асалода ад спрадвечна нялёгкай мужчынскай

працы — касьбы. І яшчэ на твары прытоеная скупая раздасць, кароткая і сціплая, і свецицца ў глыбі адзінага вока ўсмешка. Другога вока ў дзядзькі няма. Замест яго — наўскасяк цераз лоб — чорны скураток павязкі з гэткім жа чорным пятаком-лапінкай пад налахмачаным русым брывом.

Следам за Лёнікам, нетаропка матляючы касавільнам, сунецца да ўзлеску барадаты дзядуля Змітрук. Гэта — немаладога веку калгаснік, пенсіянер і законнік, які ўжо год дваццаць хварэе на нейкую незразумелую старэчую хваробу і толькі ў касьбу ніяк не можа змірыцца з тою сваёй хворасцю і старасцю. Кожнае лета адольвае старога ахвота падпрэгчыся дзе-небудзь да маладзейшых і дзён пару да знямогі памахаць касой.

Дзядзька Сцяпан пазірае на Змітрука і думае, што сілы ў старога прыкметна паменшала. А некалі хвацкі быў дзед — у тыя даўнія ўжо часы, калі Лёніка яшчэ не было на свеце, а падлетак Сцяпан, здаралася, aberуч выдзіраў касу з якое купіны. Цяпер жа апошняя грыўка рамонак, смалянак і мяліцы ўперлася ў дзеда Змітрука і не дужа ахвотна карацее пад яго касой.

— Давай, давай, Пяtronіч, — падганяе дзядзьку Сцяпан старога. — Пара ўжо снедаць.

Дзед Змітрук, аднак, не спяшаецца.

Бы і не чуючы таго, ён дастае з кішэні мянташку і пачынае агойсваць касу.

Вжык-вжык, вжык-вжык, вжык-вжык...

Яны цярплю чакаюць яго — дзядзьку Сцяпан, абапершыся на касу, а Лёнік, разлегшыся ў доле. Але дзед не спяшаецца — наладжвае касу, пасля дакошвае сваю грыўку, рупліва абівае пяткай рэшту травы пад алешнікам і пасля ўжо ўздзяе на плячо касавільна.

— Ну і пайшлі.

Дзядзька Сцяпан таксама ўскладвае касу на плячо і панад узлескам ідзе к дарозе, дзе яны ўранку пакінулі свае світкі з сякім-такім харчам. За ім брыдзе Змітрук, і апошні ўзнімаецца Лёнік. Ляніва цвыркнуўшы скрэзъ зубы, ён плянецца за ўсімі, зняслена цягнучы за сабой касавільна.

Дзядзька Сцяпан нетаропка вядзе сваю невялічкую брыгаду па-над абкошаным падлескам. З алешніку яшчэ дыхае роснай сырасцю, людзі ціснуцца да вецця, у засенъ, але засенъ малая, і іх галовы ўсё роўна прыпякае сонца. Сцяпан задаволены працай, ранкам, ламотная стома круціць лапаткі, але з непрывычкі яно аж прыемна. Дзядзька — механізатар, трактарыст; толькі цяпер, у касьбу, на лугі і балоты выходзяць усе, час гарачы — жывёле ўзімку патрэбны корм. І не ведае, ды і не імкнецца дазнацца ў самім сабе, ад чаго гэта такая лёгкасць у душы — ці то ад спластанага лугу, ці ад нялёгкае працы, ці проста ад пагоднага ранку. Яму добра, лагодна-супакойна, і ўсё.

Над алешнікам, каля вузенькай крывулястай дарожкі, яны снедаюць. Сцяпан выцягвае з кішэні старога пінжака загорнуты ў газецину харч — кавалак сухой каўбасы, кус падталага масла, Лёнік — ладны акраец хлеба з прыліплай да споду аірынай і, мабыць, з дзесятак вараных яек. Усё гэта ён выкладвае на разасланую перад Сцяпанам газецину. Адзін толькі дзед Змітрук, прымасціўшыся зводдарль, аднекуль выцяг бутэльку з сіняватым ад шкла малаком і сілкуеца сабе на водшыбе ад усіх.

— Ты што, Пяtronіч, — кажа дзядзька Сцяпан. — Давай да кучы, смачней будзе.

— Ды не. Я ўжо малачком пачастуюся. Зубы, ці ведаеш, моцы не маюць. Эх-хе!..

Лёнік за ежай паступова жывее ад сваёй санлявае стомы, адно за адным аблузвае ў траву яйкі і бы глытае іх — без солі і без хлеба. Дзядзька Сцяпан жуе каўбасу і толькі дзівуеца.

— Ну і ладны ты ядок, браце. Каб вось касіў так!

— А што? — буркае Лёнік, утаропіўшы ў дзядзьку вузенькія вочкі. — Што мне касіць! Адышло: касіць тэхніка будзе. Каса ўжо ў музей просіцца.

— У музей?!

— А што ж! У атамны век — касіць?

Дзед Змітрук няпэўна чмыхае, — відаць, не адабраочы хлопцавых слоў, дзядзька Сцяпан пазірае на Лёніка з дакорам, так і хочацца сказаць яму: «Дурны ты, хлопец! Дужы,

укормлены, а дурны!. Алे Сцяпан скупаваты на слова і толькі пазірае ва ўпор на яго адным вокам і чакае, што той скажа яшчэ.

Лёнік, аднак, нічога не кажа болей, абыякавы да ўсіх, з'ядае свае дзесяць яек і бярэ акраец, што застаўся ад сняданку. Ён, відаць, добра перакусіў, аж ікае, страсае са штаноў шалупінне і не ведае, што зрабіць з хлебам. Пасля, пакруціўши яго ў руках, размахваеца і штурляе ўздоўж па дарозе. Акраец падскаквае некалькі разоў і знікае ў травяністай каляіне.

— Ай-яй, нядобра! — кажа дзед Змітрук. — Навошта ж так: хлеб жа!

У дзядзькі Сцяпана змыкаюцца сківіцы, нядобра сцюдзяне адзінае вока, і ён коратка кідае хлонцу:

— Ану падбяры!

— Хэ, падумаеш, скарынка! Мала вам хлеба, ці што?! — абыякава адгаворваеца Лёнік і соладка выцягваеца на траве.

— Падбяры хлеб, лайдак! — сурова ўжо выкрыкае дзядзька Сцяпан і не зводзіць позірку з Лёніка. Лёнік пазірае ў насуплены чалавекаў твар, і нешта там устрывожвае яго. Ён узнімаеца з долу, сядзе, але ўсё яшчэ спрабуе адбараніца ад Сцяпана.

— Чаго прычапіўся?! Во яшчэ...

У дзядзькі Сцяпана раптам уздрыгвае брыво, у воку нешта мутнене; на момант ён, здаецца, мярцвее, утаропіўшыся ў хлонцу, а затым апантана ўскаквае, хапае касу і замахваеца. Не паспявае Лёнік уцяміць, што гэта робіцца, як дзядзька добра агравае яго разы два касавільnam.

— Ой-ой! За што? — надрыўна якоча Лёнік і ўскаквае на ногі. Ухаліўшыся за пабітае плячо, ён кульгікае да дарогі, ўсё азіраючыся і не разумеочы, за што так вызверыўся на яго гэты чалавек.

А дзядзька Сцяпан кідае преч касавільна і сядзе на сваё месца ў траве. Рукі яго дрыжаць, раменьчики глыбока ўрэзаўся ў лоб, ноздры шырока раздзімаюцца. Некалькі хвілін ён не можа супакоіцца ад сваёй нечаканай нервовасці, — ад нядайняга лагоднага настрою не засталося і следу.

Лёнік неахвотна падыходзіць да акрайчыка ў каляіне, азіраецца, насуперак сваёй волі нахілецца і паднімае з дарогі хлеб. Ён зноў не ведае, што рабіць з ім, недаўменна і крыўдліва пазірае на дзядзьку Сцяпана. А той ужо не бачыць ні Лёніка, ні гэтай травяністай дарогі: у яго ўзвышшую душу шырокім павадкам хлынулі паўзабытыя адчуванні даўніх жахлівых падзеяў...

...То быў спякотны, як сённяшні, ранак, пякельнае жнівеньскае неба, бясконцая стэпавая дарога і пыл, пыл...

Пыл густой рудай хмарай вісеў над дарогай, яго не зганяў вецер, бо не было ветру, і ён асядаў на навакольны сланечнік, кукурузу, на спіны, плечы, стрыжаныя галовы, бінты, шэрыя, рудыя, потныя твары байдзкоў.

Іх было шмат. Яны брылі па дарозе, па пяцёра ў рад, брылі без зброяі, без ежы, без надзеі і вайсковае годнасці — брылі ў палон...

Абапал дарогі за пыльнай канавай, адставіўшы ўбок локці, неслі нарыхтаваныя аўтаматы насыярожаныя канваіры.

Людзі ішлі пятыя суткі...

Пятыя суткі без вады і без ежы, з закарэлымі на ранах бінтамі, са здзічэлым адчаем у вачах — абязброеняя, пераможаныя, асуджаныя на пакуты і смерць...

Другім ад канавы ў гэтае безлічы няшчасных ішоў чырвонаармеец Сцяпан Валыга.

Ён быў яшчэ малады і вельмі не хацеў паміраць. Яго здаровае цела прагла жыцця, адпачынку, вады і хоць бы якога харчу. Але ні вады, ні ежы — пятыя суткі толькі дарога, пыл, бязладнае мільгаценне спавітых абмоткамі ног і тонкія тупыя ствалы аўтаматаў абапал.

А побач яшчэ шкандыбаў блізкі чалавек — аднавясковец, зямляк і сябар.

Ён зусім аслабеў, Кандрат Бокуць, — гэтага вось Лёніка бацькі. Такі быў дужы і відны, а знясілеў раней за жылістага паджарага Сцяпана. Яны ішлі поруч, і Кандрат спачатку ціха, а затым усё з большай тугоў і мальбою прасіў земляка:

— Сцяпанка, браток, памажы... Не кідай!

І Сцяпан, сам не чуючи пад сабой змярцевых ног, памагаў чалавеку: нёс на сабе сваю і ягоную скаткі, пасля кінуў іх, падставіў Кандрату плячо, а затым і зусім павалок яго, перакінуўшы за сваю шыю яго руку. Толькі хіба гэтак доўга падможаш на спякотнай дарозе, у бязводдзі, голадзе і пакутах!

Нарэшце знямог і Сцяпан. Як ні стараліся яны іспі разам з усімі, але неўзабаве задняя пяцёрка абмінула іх, пасля міналі і міналі іншыя, і Кандрат са Сцяпанам апнуліся спакваля ў хвасце гэтай вялізной калоны. Тут былі адны бедалагі — зусім аслабелыя і дужа параненыя. Далей ужо адставаць не было куды — ззаду за імі крочыла смерць.

У тae іх смерці былі здаравенныя, валасатыя, голыя да лакцёў рукі, два пісталеты ва ўчэпістых паўпудовых кулаках, бліскучай прошвай-маланкай разрэзаны на грудзях камбіnezон і жоўтая цыгарэтка ў роце. Ён увесы час маўчаў, гэты чалавек-смерць; невядома, які быў яго чын, імя, але некаторыя канваіры клікалі яго Панцыргансам.

Сцяпан валок Кандрата і ўсё болей асядаў у зад калоны — бліжай і бліжай да гэтага рукастага вылюдка. Ён ведаў, што варта толькі ім параўняцца, як усё будзе скончана. Так ужо сталася не з адным дзесяткам іхніх паплечнікаў, што, прыстрэленыя, назаўжды засталіся ззаду.

І Сцяпан цягнуў земляка і супакойваў яго, спадзеючыся на які цуд, бо іншай надзеі на жыццё ўжо не было. Але Кандрат не слухаў яго просьб, усё марудней перабіраў нагамі і ўсё больш павісаў на Сцяпанавай шыі.

Так яны падыходзілі да нейкага хутара. З густой чашчобы сланечніку, што абступаў дарогу, паказаліся саламянія стрэхі мазанак, канваіры заварушыліся, загыркаталі, цясней збіваючы калону. Кандрат, згледзеўшы жыллё, трошкі прыбадзёрыўся, узніяў ад долу зруднелы твар, у яго патухлых вачах бліснула іскрынка надзеі. Усюды, дзе яны праходзілі сёлы, ім кідалі з-за платоў, з двароў, з расчыненых вокнаў сякі-такі харч, і хоць канваіры крычалі, білі прыкладамі і нават стралялі, каму-нікаму са «шчасліўцаў» усё ж трапляў які-небудзь кавалак, што адсоўваў пагібель.

Так яно здарылася і тут. Яшчэ на ваколіцы пачулі яны крыкі, жаночы плач, некалькі чэргаў з аўтаматаў, — калона страпянулася. Не зважаючи на смерць, людзі нарыйхтаваліся і чакалі, каб кінуцца за якой бульбінай ці лустай хлеба.

I вось ужо калона мінала гэты невялічкі хутарок, дрымучым лесам сланечніку прыціснуты к дарозе. Праходзілі паўз крайнія хаты рэдкія бязладныя рады замыкаючых, ззаду ўсё бліжай падступаў да іх страшны Панцырганс. Сцяпан, азірнуўшыся, убачыў, як пагрозліва выставіў ён наперад сваю шырокую сківіцу, зацяў у вуснах кароценькі абкурак цыгарэткі і ямчэй перабраў у кулаках два цяжкія пісталеты.

I ў той жа момант праз дзірку ў плятні зусім блізка ад яго з'явілася нястрыжаная віхрастая галоўка, за ёй — ручка з кавалкам хлеба. Бы малое адчайнае ваўчанё, хлопчык бліснуў на дарогу зыркім вочкамі — апошняя палонныя ўжо міналі яго, тады ён спахапіўся і таропка кінуў акраец на вуліцу.

Але кінуў, відаць, няўдала — кавалак падскочыў разы два і ўпаў у дарожны пыл пад самыя ногі занятага Панцырганса. Той спаткнуўся, азірнуўся, — хлопчык хуценька знік у дзірцы, — і немец, падбіўшы кавалак ботам, адкінуў яго далёка ў засмечаную, аброслую дзядоўнікам, канаву. Палонныя, немцы і сам Панцырганс пайшлі далей.

Сцяпан прыдущыў у сабе роспачны енк і з яшчэ большай нязноснасцю адчуў уладарную патрэбу есці. Усё яго цела прагнула ежы, гэтая прага стала мацней за пагрозу смерці.

Яшчэ праз некалькі кроکаў, калі знясілены чалавек гатоў быў завыць ад нямога бяссілля, над нізенькім плятнём ля нейкага глінянага хлеўчыка зноў з'явілася тая ж бляявая галоўка. У пыльным паветры над галовамі людзей мільганула нешта невялічкае і ляпнулася на дарогу зусім недалёка ад Сцяпана. Ён не ведае і цяпер, як тады здарылася ўсё тое, толькі зусім блізка ад сябе між людскіх ног убачыў хлеб. Гэта быў ладны жытнёвы акраец з паджарыстай хрумсткай скарынкай, паўадрэзаны-паўадламаны ад большага бохана.

Зямля хіснулася пад яго нагамі, шалёна замільгацелі людскія гамашы, нехта грымнуўся ў пыл, заекатаў. Сцяпана балюча выцялі нечым тупым у бок, але ён стрываў, адчуўшы ў сваіх потных руках разам з пяском і пылам той шархавата-гладкі акраец. Чалавек ухапіў яго, прыгарнуў да грудзей, ад штурханіны і болю сцяй у сабе дыханне і ўжо гатовы быў зараўці ад шчасця. Але тады недзе над яго спіной лута грукатнуў аўтамат — і страшэнны боль пранізаў Сцяпанавы грудзі. Рукі яго адразу расслаблі, упусцілі акраец, заняло дыханне, і ён апошнім сударгавым намаганнем апруцяnelа пераваліўся тварам угору.

Праз якую секунду ён зразумеў, што гэта канец, і расплюшчыў засыпаныя пяском вочы. Да яго падвалілася і смяртэльна торгалася нечая гарачая спіна, а затым з яснага спякотнага неба проста ў ягоны твар зірнулі з-пад калматых белых броваў пустэльныя вочы Панцырганса. Спяпан інстынктыўна тузануўся ў доле; бялесыя павекі цепнулі, затым у небе мільганула чорнае зрэнка парабелума, і грымотны стрэл ударыў яго ў галаву...

...Але ёсьць на свеце добрыя людзі, і яны дамагліся таго, што праз многа-многа дзён усё ж убачыў Сцёпка Вальга і яснае неба, і тугія, паніклыя долу сланечнікі, і хлеб, да якога ўжо не было ранейшага смаку... Пасля ўбачыў маленкі надмагільны курганок між струхлелых і новых крыжкоў за хутарам. Яшчэ праз немалы час убачыў мнóstва бязбройных люфт-панцыр* і проста пяхотных «гансаў» на стэпавых дарогах, а праз доўгае доўга спаткаў малога Кандратавага сына — Лёніка. Самога ж Кандрата і таго белаголовага ўпартага хлапчuka ўбачыць Сцяпану больш не давялося ніколі.

З таго часу з'явіўся ў яго на лобе чорны вузенькі рапменьчык.

— Нягожа, нягожа так хлеб шпурлянь,— нязлосна кажа Змітрук, кідаючы непрыкметныя позіркі на скрыўлены болем, пакутны Спяпануў твар. — Хлеб — гэта божая сіла. Ад хлеба, брат, жысьць на зямлі...

* Люфт-панцыр — авіяцыйных, танкавых (зноска *aútpara*).

Лёнік, валюхаочы тугімі, як у бацькі, плячыма, нясе падабраны кавалак і, не ведаочы, што зрабіць з ім, кідае на разасланую ля Сцяпана газецину.

— Падумаеш!.. — прыцішана буркае ён, трошкі боязна пазіраочы на дзядзьку Сцяпана. А той ужо крыху адышоў ад сваёй нервовасці, бярэцца за каўбасу, але ўсё яшчэ супрова, амаль з нянавісцю, адным сваім уцалелым вокам глядзіць на Лёніка. Чорны раменъчык глыбока ўрэзваецца ў яго набраклы ад гневу лоб.

— Эх-хе! — падмацаваўшыся, месціцца на траве дзед Змітрук. — Маладыя, дзе ім хлеб шанаваць, працу... Мала-дота-дурнота, хіба яна цяміць...

Дзядзька Сцяпан на тое злосна паварочваецца да яго і кідае коратка і супрова, як прысуд:

— Разумень трэба! Не маленъкі!

1960 г.